

Вікторія Іващенко

кандидат історичних наук, доцент,
доцент, кафедра історіографії, джерелознавства
та археології, директор, Музей історії Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна
(Харків, Україна), ivashchenko@karazin.ua

КОНСТРУЮВАННЯ “ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ” В АВТОБІОГРАФІЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ XIX – початку XX ст.

У статті аналізуються автобіографії істориків XIX – початку XX ст. М. І. Костомарова, В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова. Ключовими поняттями дослідження є такі концепти, як “подія життя”, “життєвий шлях”, “життєва стратегія”, “лінія життя”. Розуміння “події життя” як культурного та інтелектуального конструкту дозволяє з’ясувати особливості конструювання мемуаристами “життєвого шляху”. У роботі досліджується насиченість “подіями” різних етапів та різних сфер життя, а також особливості інтерпретації та репрезентації “подій”, зокрема усвідомлення автором своєї “життєвої стратегії” (щастя, успіху, самореалізації) та “лінії життя”, коли “подія” маркується як “фатальна”, “поворотна”, “бажана”, “непередбачувана”. Крім того, робиться спроба виявити фактори, що впливають на конструювання “життєвого шляху” мемуаристами-істориками, а також простежити особливості функціонування автобіографічних текстів в університетському середовищі.

Ключові слова: автобіографія історика, М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов, “подія життя”, “життєвий шлях”.

На сучасному етапі феномен автобіографії привертає увагу багатьох дослідників. При цьому контраверсійні твердження про “правдиві автобіографії, які відкривають істину”, або, навпаки, про автобіографії, які є виключно “інтерпретаціями”, поступаються більш виваженим думкам та оцінкам, згідно з якими автодокументи є “нарративами про практики, орієнтованими на

сутнісну реальність та істину, де істина розглядається з унікальної позиції автора, який одночасно і є оповідачем, і розглядає себе в такій якості”¹. Тобто, з одного боку, визнається реальність подій, що описуються, з іншого – враховуються особливості текстуальної побудови автобіографій з домінуванням погляду автора на самого себе. Зазначене передбачає використання відповідних методів роботи із автодокументами: увагу як до змісту, так і до форми оповіді, вивчення характерних рис особистості автора, соціокультурного контексту створення мемуарного тексту та ін. Цей вид джерел неодноразово привертая увагу дослідників. Зокрема, за два останні десятиліття з’явилися цікаві праці, в яких йдеться про жанрові особливості автобіографій (Ф. Лежен)², психологію автобіографічної пам’яті (В. В. Нуркова)³, соціальну психологію з точки зору взаємозв’язку індивідуальних та масових психологічних процесів (С. С. Мінц)⁴ та ін.

Розуміючи автобіографію як літературний текст і, водночас, як безпосереднє свідцтво про життя його автора, ми пропонуємо розглянути автобіографічні тексти трьох українських істориків – М. І. Костомарова, В. Б. Антоновича та М. П. Драгоманова через призму таких концептів як “подія життя”, “життєвий шлях”, “життєва стратегія”, “лінія життя”. Погляд на

¹ Руус Й. П. Контекст, аутентичность, референциальность, рефлексивность: назад к основам автобиографии // Биографический метод в изучении постсоциалистических обществ. [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://cisr.ru/publications/biografichesky-metod-v-izuchenii-postsotsialisticheskikh-obschestv/>

² Лежён Ф. В защиту автобиографии / Пер. с франц. Б Дубина // Иностранная литература. 2000. № 4. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/inostran/2000/4/lezhen-pr.html>

³ Нуркова В. В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. Москва: Изд-во УРАО, 2000. 320 с.

⁴ Минц С. С. Мемуары и российское дворянство: источниковедение историко-психологического исследования. Санкт-Петербург: Нестор, 1998. 260 с.

“події життя” як культурний та інтелектуальний конструкт⁵ дозволяє з’ясувати загальні та індивідуальні стратегії репрезентації свого “життєвого шляху” мемуаристами, зокрема, виокремити “магістральні” сюжетні лінії, а також епізоди, що є “маргінальними”. Це надасть можливість дослідити “життєві стратегії” (щастя, успіх, самореалізація), які свідомо або несвідомо декларувалися мемуаристами в автобіографіях, а також “лінії життя (долі)”, що, на нашу думку, проливають світло на розуміння авторами сенсу особистої історії життя.

Відзначимо, що мемуаристи, чії автобіографічні тексти опинилися в центрі уваги цього дослідження, мали схожий життєвий досвід. Усі вони були не лише активними учасниками українського національного руху, але й творцями “української національної ідеї”, займалися українськими студіями. У різні періоди життя ці вчені були пов’язані з Київським університетом: університетська кар’єра В. Б. Антоновича охоплює понад 30 років, М. І. Костомаров викладав у Київському університеті в 1846–1847 рр., М. П. Драгоманов – у 1864–1875 рр. Університетська кар’єра М. І. Костомарова переривалася двічі: у 1847 р. у зв’язку із слідством у справі Кирило-Мефодіївського товариства і в 1862 р. внаслідок студентських заворушень у Петербурзькому університеті; М. П. Драгоманов був звільнений з Київського університету за свою позицію щодо українського питання в 1875 р.

У всіх трьох випадках ми також можемо говорити про наявність не однієї автобіографії відповідного автора, а про сукупності автобіографічних текстів. Як відомо, літературні записи автобіографії М. І. Костомарова були створені різними “спів-авторами” з невеликою різницею в часі. Перша “Автобіографія”, яка була опублікована в журналі “Русская мысль” у 1885 р., була записана зі слів Миколи Івановича Н. О. Білозерською в 1869 р.⁶ Друга “Автобіографія”, яка багато разів

⁵ Ретина Л. П. От редактора // Событие в истории, памяти и нарративах идентичности / Под ред. Л. П. Репиной. Москва, 2017. С. 7.

⁶ Костомаров Н. И. Автобиография // Русская мысль. 1885. Кн. 5. С. 190–223; Кн. 6. С. 20–54.

перевідалася і фактично стала канонічною, була продиктована М. І. Костомаровим своїй дружині, А. Л. Костомаровій, у 1875 р., а потім ще впродовж шести років доповнювалася та редагувалася самим ученим⁷. Крім зазначених літературних записів, існують ще кілька варіантів автобіографій, складених ученим власноруч. Перша з них була написана у відповідь на прохання редакції “Русского художественного листка” напередодні публічного диспуту між М. І. Костомаровим та М. П. Погодіним, що відбувся в березні 1860 р., а потім перевидана в 1891 р. на сторінках “Русской старины”⁸, дві інші були включені до біографічних словників Київського та Санкт-Петербурзького університетів⁹.

Автобіографічні тексти М. П. Драгоманова – це нариси, які виникли у відповідь на прохання сучасників: “Автобиографическая заметка” була написана в 1883 р. для німецького економіста А. Туна, який користувався нею при роботі над книгою “Історія революційного руху в Росії”¹⁰; у 1889 р. було створене “Добавление к автобиографической заметке...”, що, як зазна-

⁷ *Костомаров Н. И.* Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В. А. Замлинского; примеч. И. Л. Бутича. Киев: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. С. 425–651.

⁸ Николай Иванович Костомаров в 1817–1860 гг. // Русская старина. 1891. № 2. С. 483–490.

⁹ *Григорьев В. В.* Императорский Санкт-Петербургский университет в течение первых пятидесяти лет его существования. Санкт-Петербург: в тип. В. Безобразова и комп., 1870. С. 225–228; Костомаров Николай Иванович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Святого Владимира (1834–1884) / Сост. и изд. под ред. В. С. Иконникова. Киев: в тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1884. С. 283–297.

¹⁰ *Драгоманов М. П.* Автобиографическая заметка // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. / Редкол.: О. І. Дей, О. Є. Засенко (голова), О. Я. Лисенко; упоряд. і прим. І. С. Романченка. Т. 1. Київ: Наук. думка, 1970. С. 39–68.

чається в заголовку, було написано “для пана Леона Сіхлера”¹¹. Також цікавими є “Австро-руські спомини (1867–1877)”, більша частина яких присвячена відносінам “з австрійськими русинами Галичини, Буковини й Угорщини”¹². Утім автор не обмежується зазначеними в заголовку тематикою та хронологічними межами. Його розповідь має автобіографічний характер, зокрема перший розділ описує його життєвий шлях з моменту народження і до початку викладання в Київському університеті. Таку конструкцію мемуарист пояснює наступним чином: “мушу поперед усього коротенько розказати, як і з якими думками приступив я до того руху і з якими думками перейшов я до взаємини з галичанами й другими австрійськими русинами”¹³.

Комплексом текстів є також записки автобіографічного характеру В. Б. Антоновича, які складаються із семи розділів. Безпосередньо автобіографією є перші три розділи, написані В. Б. Антоновичем на прохання дружини в 1897–1900 рр. під час перебування за кордоном. Розповідь була доведена автором до вступу до одеського Рішельєвського ліцею в 1844 р., і таким чином, охоплює ранні дитячі роки. Більш пізні записи були ініційовані видавцем “Киевской старины” і “старшими громадянами” М. В. Лисенком, І. Л. Шрагом, К. П. Михальчуком та іншими наприкінці 1907 – на початку 1908 р., коли В. Б. Антонович уже був важко хворий¹⁴. В. Б. Антонович змушений був диктувати свої спогади, що, на думку його дружини, зумовило “сухість” та епізодичність текстів¹⁵. Спрямовані на з’ясування особливостей розвитку національного руху, вони являють со-

¹¹ Драгоманов М. П. Добавление к автобиографической заметке, писанное для г[осподина] Leon Sichler в начале февраля 1889 [года] // Там само. С. 69–79.

¹² Драгоманов М. П. Австро-руські спомини (1867–1877) // Там само. Т. 2. С. 151.

¹³ Там само.

¹⁴ Антонович В. М. Мемуари // Антонович В. Твори. Повне видання. Т. 1. Київ: Друкарня ВУАН, 1932. С. 3–61.

¹⁵ Мельник-Антонович К. М. До видання I тому творів В. Антоновича // Там само. С. XXI–XXII.

бою окремі епізоди, об'єднані в чотири розділи: “Польське суспільство України”, “Подорожі по Україні”, “Суд” і “Початок Української громади”. Крім того, у 1898 р. до 50-річчя 2-ї Одеської гімназії на прохання її адміністрації В. Б. Антонович написав про час свого навчання у цьому навчальному закладі¹⁶. Коротка автобіографія також подана в біографічному словнику Київського університету¹⁷.

Відзначимо, що більша частина автобіографічних текстів написана в останні 10 років життя мемуаристів, а у випадку із В. Б. Антоновичем – в останні дні. Це свідчить про те, що автори автобіографій пропонували читачам цілком усвідомлену картину свого “життєвого шляху”, бачили результатом певний “підсумковий текст”, претендували на роль головного інтерпретатора свого власного життя. Наявність різних варіантів автобіографій, багаторазове повернення до написання автожиттєпису також наочно демонструє розуміння мемуаристами важливості цієї роботи та прагнення не втратити щось значуще, відкоригувати думку, що була висловлена раніше, для “правильного” розуміння її сучасниками та нащадками. Утім, окрім готовності до мемуаротворчості, існування різних за обсягом, жанровою приналежністю, змістовним наповненням та емоційною насиченістю автобіографічних текстів говорить також про пошуки відповідної форми для презентації свого життя.

Як зазначалося вище, ключовим поняттям для дослідження механізмів конструювання “життєвого шляху” є концепт “подія життя”.

Передусім слід відзначити ті “події”, які організують увесь текст – початок і закінчення оповіді. У першому, більш короткому варіанті “Автобиографии” М. І. Костомарова розповідь починається із вказівки на дату та місце народження, однак перші власне “меморіальні” сюжети пов'язані із навчанням в

¹⁶ Антонович В. Б. Додаток до «Мемуарів» // Там само. С. 62–65.

¹⁷ Антонович Владимир Бонифатьевич // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского университета Святого Владимира. С. 24–27.

одному із московських пансіонів та вбивством батька¹⁸. Схожим чином починає свою розповідь М. П. Драгоманов: зафіксувавши момент свого народження, він залишає ранні дитячі роки поза межами тексту, відразу переходячи до характеристики постаті батька та часу навчання в Полтавській гімназії¹⁹.

В автобіографії В. Б. Антоновича, а також у більшій за обсягом автобіографії М. І. Костомарова, присутні значні за обсягом вступні частини, зокрема, автори зупиняються на генеалогії свого роду. При цьому В. Б. Антонович пропонує поглянути на генеалогію з точки зору антропологічної теорії атавізму, що, вочевидь, пов'язано із першою, медичною освітою історика, яка вплинула на формування позитивістського погляду на “долю”. На переконання ученого, людина отримує “моральний спадок” від своїх предків, який потім корегується вихованням та власною ініціативою. При цьому мемуарист робить припущення про вплив кожного з цих факторів: “моральна діяльність всякого чоловіка складається з 3 інгредієнтів: 1) атавізма, себто дідизни отриманої від предків (в найкращому разі не більше 75%); 2) виховання, себто формулювання принципів минулого часу (5–10%) і 3) власної ініціативи (в найкращому разі до 15%)»²⁰. Таким чином, В. Б. Антонович підкреслює вирішальний вплив спадковості: – Я переконаний, що всякому чоловікові його предки передали здібності і напрямок, який заробили в моральному взгляді цілі ряди попередніх поколінь”²¹. Цим пояснюється той факт, що історії свого роду В. Б. Антонович присвятив весь перший розділ, при цьому “героями” обрав предків, які, на його думку, передали йому ряд важливих спадкових рис, що склали основу його особистості: діда – угорського республіканця Матяша Джидая; батька – вихованця Львівського університету Івана Джидая, який мріяв взяти участь у повстанні греків проти турків, але через закінчення повстання став гувернером на

¹⁸ *Костомаров Н. И.* Автобиография // Русская мысль. 1885. Кн. 5. С. 194–195.

¹⁹ *Драгоманов М. П.* Автобиографическая заметка. С. 39–40.

²⁰ *Антонович В. М.* Мемуари. С. 3–4.

²¹ Там само. С. 3.

Правобережжі. Далі В. Б. Антонович не просто згадує факт свого незаконного народження, але й дякує матері за те, що “придбала мені ідейного й розвиненого батька”²².

Цікаво, що автобіографія не завжди закінчується роком її написання, навіть якщо йдеться про завершені тексти. Так, автобіографія 1869 р. М. І. Костомарова закінчується подіями 1862 р. Останній рядок лише вказує на подальші події, які залишилися за межами тексту: “Зима 1862 р. багатьом є пам’ятною, оскільки це був час польського повстання”²³. М. П. Драгоманов завершує текст першої частини автобіографії, написаної в 1883 р., згадками про свої політичні брошури кінця 1870-х рр. і достатньо детально описує свою участь в різного роду полеміках²⁴. Відзначимо, що в “Добавлении...” М. П. Драгоманов розвиває цей сюжет, і дискусії 1880-х рр. навколо українського питання стають центральною темою спогадів.

Тобто, говорячи про початок “життєвого шляху”, автори текстів, що аналізувалися, обирали одну з двох стратегій: в одному випадку, вони фіксували момент народження, а далі переходили до опису періоду свого становлення; в іншому – зупинялися на “передісторії” свого життя, намагаючись відшукати особливості своєї особистості через “життєвий шлях” своїх предків. При цьому у різних випадках один і той самий автор міг обирати різні стратегії, що зумовлювалося не лише особливостями створення тексту, але й більш глибинними особистими переживаннями. Так, у першій автобіографії М. І. Костомаров коротко, хоча й емоційно згадує про вбивство батька, тоді як у другій – детально зупиняється на характеристиці його постаті. Відомо, що у своїх приватних розмовах М. І. Костомаров із роздратуванням згадував “деспотичне вільнодумство” свого батька. Саме цьому, на думку Н. О. Білозерської, у своїй першій автобіографії оповідач залишив поза увагою сюжет про своє

²² Там само. С. 10

²³ *Костомаров Н. И.* Автобиография // Русская мысль. 1885. Кн. 6. С. 43.

²⁴ *Драгоманов М. П.* Автобиографическая заметка. С. 67–68.

раннє дитинство²⁵. Друга автобіографія, яка була складена відразу після смерті матері, під час важкої хвороби М. І. Костомарова, містить відповідну розповідь, в якій мемуарист віддає належне “старовинному вільнодумцю”, подумки повернувшись до витоків свого життя та переосмисливши їх²⁶.

Закінчуючи свої розповіді, мемуаристи намагалися надати їм форму завершеного твору – або згадуючи важливу для розуміння їхнього “життєвого шляху” подію, або співвідносячи з історично важливими подіями.

Схожим чином виглядають сюжетні лінії вказаних автобіографічних розповідей. Здебільшого мемуаристи будують свої оповіді навколо основних “подій” особистого життя: навчання, вибір “життєвого шляху”, подальша вірність своєму покликанню. При цьому всі вони співвідносять власне життя з важливими, на їхню думку, історичними подіями та процесами. Найбільш вираженим цей аспект є в автобіографії М. П. Драгоманова, який фактично вимірює своє життя відміною кріпацтва, польським повстанням 1863 р., пострілом Д. В. Каракозова (“Я був у 5 класі, коли почалася агітація про емансипацію селян, яка сповнила мені всю душу”²⁷). Цікаво, що в деяких випадках, це співставлення має характер заперечення. Зокрема, В. Б. Антонович пише: “Про кирило-мефодіївське братство, про Шевченка не доводилося мені чути ніколи ні слова”²⁸.

Цілком очікувано, що з усіх етапів “життєвого шляху” (дитинство, юність, молодість, дорослість, старість) найбільш насичені “подіями” роки становлення та більш зрілі роки мемуаристів. Виключенням є записки В. Б. Антоновича, який надзвичайно детально описав перше десятиріччя свого життя, що пов’язано з історією створення автобіографії. Утім навіть у межах зазначених часових проміжків можна виокремити періоди,

²⁵ *Белозерская Н. А.* Николай Иванович Костомаров, 1857–1875 гг. // Русская старина. 1886. № 6. С. 621–623.

²⁶ *Костомаров Н. И.* Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. С. 427–428.

²⁷ *Драгоманов М. П.* Автобиографическая заметка. С. 39.

²⁸ *Антонович В. Б.* Мемуари. С. 40.

які висвітлюються авторами максимально повно. Так, М. І. Костомаров присвятив три з п'ятнадцяти розділів своєї другої “Автобіографії” часу викладання в Петербурзькому університеті, яке тривало всього три роки (1859–1862 рр.)²⁹. М. П. Драгоманов особливу увагу приділив періоду з 1865 р. по 1875 р., який практично повністю співпадає з часом його викладацької діяльності в Київському університеті (1864–1875 рр.), при тому що події, які описав мемуарист, часто відображають університетське життя лише опосередковано. Так, він пише про свій “український вибір” та видання збірників української поезії, студентські гуртки, закордонну подорож, яку він присвятив, передусім, знайомству з політичним життям європейських міст, спілкуванню зі слов'янами, у тому числі, галичанами, публіцистичній діяльності³⁰.

Говорячи про те, яким чином в автобіографіях відображені різні сфери діяльності та аспекти життя мемуаристів, відзначаємо різноманітність підходів. В. Б. Антонович планував підготувати ґрунтовний життєпис: у перших розділах ми бачимо найближче оточення автора, детальну характеристику процесу навчання та виховання, спробу створити свій психологічний портрет. Характеризуючи свою домашню освіту, В. Б. Антонович не просто докладно описує основні предмети, яким його навчали, але також пише про їхню користь для подальшого життя, про підручники та методику викладання, до якої вдавалися його мати та гувернер. Зокрема, він підкреслює важливість вивчення французької мови: “знання цієї мови на протягу всього життя давало мені змогу розширяти свій світогляд, користуючи з багатой літератури”³¹. При цьому він критикує архаїчні підходи до навчання з боку матері та гувернера, які віддавали перевагу “зубрінню” та погрозам тілесного покарання і т. ін.

²⁹ Костомаров Н. И. Автобіографія // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобіографія. С. 523–577.

³⁰ Драгоманов М. П. Автобіографическая заметка. С. 46–62.

³¹ Антонович В. М. Мемуари. С. 25.

У спогадах, продиктованих наприкінці життя, В. Б. Антонович був змушений обирати найбільш значимі, на його думку (і, вочевидь, на думку, ініціаторів запису), спогади, тому обмежився “ключовими” подіями громадського життя: участю в гуртку хлопоманів, ходіннями в народ, шляхетським судом, поліцейським наглядом та організацією Київської громади.

Текстологічний аналіз двох записів автобіографій М. І. Костомарова дозволяє зробити висновок про збіг основних сюжетних ліній, більшості конкретних сюжетів, а також частково їхнього емоційного навантаження. Автор робить акцент на своїй науковій діяльності, багато розмірковує про формування національної ідентичності, намагається визначити своє місце в російському та українському суспільстві. Водночас фіксується наявність різних за змістом сюжетів: так, у першій автобіографії автор більше уваги приділяє “любовній історії”, а в другій – стану свого здоров’я³².

Також можна помітити більш або менш значні відмінності в описі однакових сюжетів. Наприклад, пояснюючи своє захоплення Малоросією у другій, більш ґрунтовній автобіографії, він згадує твори М. Гоголя, які “пробудили” його почуття. Далі було знайомство з виданнями малоросійських пісень М. О. Максимовича, творчістю Г. Ф. Квітки-Основ’яненка, подорожі Харківщиною та Полтавщиною, вивчення “малоросійської” мови та ін.³³ Тоді як у першому варіанті автобіографії “національний поворот” має раціональний характер і бере початок у науковому зацікавленні місцевою історією, у подальшому до цього додається емоційна складова, яка закріплює вибір ученого: “малоросійські пісні... [зібрані М. О. Максимовичем. – Авт.] захопили всі мої почуття та уяву”³⁴.

³² Іващенко В. Ю. Дві автобіографії М. І. Костомарова: проблеми деконструкції // Харківський історіографічний збірник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 16. С. 83–99.

³³ Костомаров Н. И. Автобиография // Русская мысль. 1885. Кн. 5. С. 22.

³⁴ Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. С. 446–447.

Щодо М. П. Драгоманова, то в усіх його автобіографічних текстах “магістральною” сюжетною лінією є участь у громадських рухах. Так, розповідаючи про свої студентські роки, М. П. Драгоманов уникає традиційного для автобіографій опису лекцій, викладачів та студентського життя в цілому. Уся його увага зосереджена на діяльності студентського гуртка, який доклав зусиль до заснування перших в Російській імперії недільних шкіл, а також на участі студентів у роботі організованої урядом Тимчасової педагогічної школи для підготовки учителів для народних училищ. Він характеризує сили, що протидіяли розвитку народної освіти, і маркує закриття народних шкіл та видалення студентів із Педагогічної школи як особисту невдачу³⁵.

У подальшому М. П. Драгоманов пише про труднощі своєї університетської кар’єри, але основна його увага зосереджена на участі в українському національному русі. Він фіксує “поворотні події”, які привернули увагу до українського питання та “підштовхнули” його “політичні інстинкти” – це відставка М. І. Пирогова та польське повстання 1863 р.³⁶ Як “переламну подію”, що змусила його прийняти остаточне рішення стосовно подальшого “життєвого шляху”, він маркує конфлікт з попечителем Київського навчального округу князем О. П. Ширинським-Шихматовим: цей конфлікт, на думку М. П. Драгоманова, мав “своїм наслідком остаточне прикріплення моє до українського напрямку, оскільки я, внаслідок природньої реакції, почав більш старанно досліджувати українські питання, спочатку педагогічне, згодом і національне в цілому”³⁷.

Таким чином, будуючи розповідь про своє життя, автори здебільшого обирають одну (“магістральну”) сюжетну лінію (у даному випадку – це наукова або громадська діяльність), на якій ґрунтується вся оповідь. Інколи для пояснення поворотів основної сюжетної лінії вводяться другорядні – наприклад, стан здоров’я або сімейні відносини. При цьому конструкції автобіо-

³⁵ Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка. С. 40–42, 45.

³⁶ Там же. С. 42–43.

³⁷ Там же. С. 48.

графічних текстів одного автора, які з'явилися в різні часи, можуть мати певні відмінності. Серед факторів, які впливали на процес пригадування, можна назвати вплив з боку літературних помічників (як у випадку із М. І. Костомаровим та В. Б. Антоновичем), аберацію пам'яті, вплив нового життєвого досвіду, а також загальну спрямованість оповіді (йдеться про можливість інтерпретації тексту як літературного по Г. Вайту³⁸). Зокрема, характеризуючи події минулого, мемуарист може відтворювати “яскраві” (так звані “живі картини”), “важливі” (“ключові”), “переламні” та “характерні” події³⁹. Вочевидь, у першій автобіографії М. І. Костомарова переважають “яскраві” та “переламні” події, тоді як в інших текстах “яскраві” події поступаються усім іншим типам, зокрема, помітно зростає авторська саморефлексія.

На етапі побудови “життєвого шляху” відбувається відбір не лише подій, але й діючих персонажів. При цьому наявність певної сюжетної лінії може обмежувати появу на сторінках спогадів важливих для мемуариста людей. Так, відомо, що більшу частину життя М. І. Костомаров жив зі своєю матір'ю, з якою у нього склалися непрості, але дуже близькі стосунки⁴⁰. Утім зосередженість мемуариста на подіях наукового та громадського життя, призвели до того, що мати з'являється в автобіографічних текстах М. І. Костомарова лише епізодично.

Достатньо скромне місце в автобіографії М. П. Драгоманова, призначеній для написання історії революційного руху в Росії, посідають викладачі Полтавської гімназії, в якій навчався М. П. Драгоманов. Він лише згадує, що йому “пощастило потрапити” на “гарного латиніста”, “непоганого натураліста” та “прекрасного учителя історії”⁴¹, хоча в подальшому мемуарист присвячує двом з них – латиністу К. О. Полевичу та історику О. І. Строніну, спеціальні спогади “Два учителя”, підготовку

³⁸ Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX в. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. С. 22–25.

³⁹ Нуркова В. В. Свершенное продолжается. С. 182.

⁴⁰ Белозерская Н. А. Николай Иванович Костомаров. С. 624–629.

⁴¹ Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка. С. 40.

яких пояснює величезним впливом не лише на нього особисто, але й на кілька поколінь полтавських гімназистів⁴².

Утім у випадку, коли це дозволяє “магістральна” сюжетна лінія, в автобіографіях відбивається реальне коло спілкування мемуаристів: В. Б. Антонович, спогади якого присвячені дитинству, зосереджується на описі рідних; М. П. Драгоманов, який прагне донести до читача свій погляд на розвиток українського національного руху, часто згадує своїх опонентів; М. І. Костомаров, в автобіографічних текстах якого зустрічається чимало діючих осіб, головну увагу приділяє людям, які дозволяють краще схарактеризувати його професійну та громадську діяльність. Так, описуючи період свого викладання в Петербурзькому університеті, М. І. Костомаров цілий розділ (“Петербурзький університет початку 1960-х років”) присвячує характеристиці тих його викладачів, яких він знав на різних етапах свого професійного та громадського життя⁴³.

Аналіз “життєвого шляху” (і, серед іншого, “подій” та “діючих персонажів”), який пропонують мемуаристи, дозволяє зробити висновки про те, що усвідомлення авторами своєї “життєвої стратегії” і було метою написання цих “підсумкових текстів”. Не завжди говорячи про це напряду, мемуаристи всіляко прагнуть донести до читачів свої “прагнення”. Вони описують життєві негаразди, нестачу коштів, несприятливі зовнішні обставини, які у випадку з М. І. Костомаровим та М. П. Драгомановим не дозволили побудувати університетську кар’єру. Більше того, для декого з авторів, зокрема М. П. Драгоманова, характерним є опис “життєвого шляху” як низки “фатальних” подій: закриття Педагогічної школи, ослаблення ліберальної партії в університеті, “донос” москвофілів: “Потроху обставини таки втягнули мене в політику найнеприємнішого для мене характеру”⁴⁴ Утім, незважаючи на подібні твердження, мемуа-

⁴² Драгоманов М. П. Два учителі. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://litopys.org.ua/drag/drag23.htm>

⁴³ Костомаров Н. И. Автобиография // Костомаров Н. И. Исторические произведения. Автобиография. С. 560–578.

⁴⁴ Драгоманов М. П. Автобиографическая заметка. С. 59.

ристи дають зрозуміти, що жертвуючи благополуччям та успіхом, вони не відмовилися від самореалізації і свідомого вибору свого “життєвого шляху”, що несприятливі життєві умови не змогли вплинути на спрямованість особистості, не змінили “долю”, і врешті-решт вони зробили свою “важливу справу”.

Таким чином, життєвий шлях людини – це багатовимірний процес, який протікає в кількох взаємопов’язаних життєвих сферах. Створення автобіографії передбачає наявність певних принципів відбору “подій”, які формують вкарбований у текст “життєвий досвід”. Для комплексу автобіографій, що досліджувалися, характерними є сюжетні лінії, які включають, передусім, наукове життя та громадську діяльність мемуаристів. Високий ступінь рефлексії та саморефлексії зумовлює перевагу в тексті “важливих”, “переламних” та “характерних” подій, вибір “ключових” персонажів, співвідношення свого “життєвого шляху” з історичними подіями. У підсумку реальний “життєвий шлях” мемуариста, оформлений у вигляді автобіографічного тексту, наповнюється смыслом. Насамкінець зазначимо, що автобіографія є частиною “великого тексту історика”, і може трактуватися як частина його творчого спадку.

Viktoriya Ivashchenko

Candidate of Historical Sciences (Ph. D in History),
Associate Professor of Historiography, Source Studies and
Archaeology Department, Director of the Museum of History
at V. N. Karazin National University of Kharkiv
(Kharkiv, Ukraine), ivashchenko@karazin.ua

CONSTRUCTING “THE LIFE COURSE” IN AUTOBIOGRAPHIES OF UKRAINIAN HISTORIANS IN THE 19th – early 20th centuries

The paper provides an analysis of 19th and early 20th centuries autobiographies by M. Kostomarov, V. Antonovich, M. Dragomanov. Such concepts as “life event”, “life course”, “life strategy”, “life line” act as key notions of the research. The understanding of the “life event” as a cultural and intellectual construct enables us to reveal the features of the memoirists’ construction of “the life course”. My research focuses on the «event» saturation at various stages of life and in different spheres of life.

I am also interested in features of the interpretation and representation of the relevant “events”, in particular, the comprehension by the memoirist of their “life strategy” (well-being, success, self-realization) and “life line”, when the “event” is labeled as “fatal”, “desired”, “unexpected”. In addition, the paper seeks to identify the factors affecting the construction of “the course of life” by memoirist historians, as well as to trace the functioning of autobiographical texts in the university environment.

Key words: *historian’s autobiography, M. Kostomarov, V. Antonovych, M. Dragomanov, historian, “life event”, “life course”.*

REFERENCES

1. Drahomanov, M. P. (1970). *Literaturno-publitsychni pratsi*. (O. Y. Zasenka, Ed.) (Vol. 1–2). Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]
2. Ivashchenko, V. Yu. (2017). Dvi avtobiohrafii M. I. Kostomarova: problemy dekonstruktsii. *Kharkivs'kyj istoriohrafichnyj zbirnyk – Har'kivs'kij istoriografichnij zbirnik*, 16, 83–99. [in Ukrainian]
3. Kostomarov, N. I. (1989). Avtobiografiya. In V. A. Zamlynskii (Comp.), *Istoricheskie proizvedeniya. Avtobiografiya* (pp. 425–651). Kiev: Izd-vo pri Kiev. un-te. [in Ukrainian]
4. Lezhyon, F. (2000). V zashhitu avtobiografii. *Inostrannaya literatura*, 4. (B. Dubin, Trans.). Retrieved from [Http://magazines.russ.ru/inostran/2000/4/lezhen-pr.html](http://magazines.russ.ru/inostran/2000/4/lezhen-pr.html) [in Russian]
5. Mints, S. S. (1998). *Memuary i rossijskoe dvoryanstvo: Istochnikovedenie istoriko-psikhologicheskogo issledovaniya*. Sankt-Peterburg: Nestor. [in Russian]
6. Nurkova, V. V. (2000). *Svershennoe prodolzhaetsya: Psikhologiya avtobiograficheskoy pamyati lichnosti*. Moskva: Izd-vo URAO. [in Russian]
7. Repina, L. P. (2017). Ot redaktora. In L. P. Repina (Ed.), *Sobytie v istorii, pamyati i narrativakh identichnosti* (pp. 7–8). Moskva: Akvilon. [in Russian]
8. Ruus, J. P. (n. d.). Kontekst, autentichnost', referentsial'nost', refleksivnost': nazad k osnovam avtobiografii. In *Biograficheskij metod v izuchenii postsotsialisticheskikh obshhestv*. Retrieved from <https://cistr.ru/publications/biograficheskij-metod-v-izuchenii-postsotsialisticheskikh-obshchestv> [in Russian]
9. Uajt, H. (2002). *Metaistoriya: Istoricheskoe voobrazhenie v Evrope XIX v.* Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo un-ta. [in Russian]